

Микола КОРПАНЮК (Переяслав-Хмельницький)

ДОБА ІВАНА МАЗЕПИ ТА ЇЇ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ

Народна мудрість, якою люди не так часто озброюються в щоденному житті, стверджує: “Як досягнеш, так і втрадиш”. Як досягли гетьманську булаву Ю. Хмельницький, П. Тетеря, М. Ханенко, І. Брюховецький, Д. Многогрішний, І. Самойлович, так і втратили. Тому, прихід до влади у 1687 р. гетьмана Івана Мазепи – це, безумовно, порятунок України від її повної руїни. Будучи людиною високих козацько-рицарських, національних і християнських чеснот, яскравим представником козацького монархізму, гетьман приступив до зміцнення своєї влади шляхом очищення держави від старшинського анархізму, розгулу в ній не лише бандитських військових терористично-грабіжницьких угруповань, але й грабіжницьких нападів татар, розгулу польських військ на Правобережжі, московських на Лівобережжі. Лише обравши прагматично правильний шлях монаршого утвердження своєї влади, І. Мазепа послідовно виконував свою програму: “вогнем і мечем” випалював анархію, зрадництво, наклепництво, розбійництво, зміцнював свою владу; демонстрував силу полководця в антитатарсько-турецьких походах, використовував для зміцнення гетьманської влади прихильність Петра I до своєї особи, а згодом разом із шведським королем Карлом XII взявся за визволення України від напівколоніальної залежності.

І. Мазепа, як типовий володар-просвітник і патріот, розумів, що шлях повернення Гетьманщини на принципи й засади програми Б. Хмельницького надзвичайно складний, невдячний і небезпечний. Він свою програму завіршував у “Думі гетьмана”, в якій по-лицарськи чесно й відверто наголошує:

*Всі покою щире прагнуть,
А не в сден гуж всі тягнуть:
Той направо, той наліво,
А все, браття, тото диво!*

Щоб досягнути права жити вільно, українській еліті треба було подолати свою роз’єднаність (“Не маш любови, не маш згоди / Од Жовтої взявши Води”); зрозуміти, що лише міцна одноосібна гетьманова влада здатна побороти анархізм, отаманщину, нездоровий кар’єризм; під керівництвом гетьмана спільно очистити державу від будь-якого зла й щиро, з обов’язком, працювати в його команді, а не сіяти демагогію та словоблудство, прикриваючись фальшивою штатною любов’ю до “матки”-України. Поет-володар звертається до своїх однодумців і супротивників:

*Ей, Панове Єнерали,
Чому ж есте так оспалі?*

*І ви, Панство Полковники,
Без жадної політики,
Озмітеся всі за руки,
Не допустіть горької му́ки
Матці своїй боли терпіти!
Нуте врагов, нуте бити!*

Не очікування готового під прикриттям своєї державотворчої бездіяльності, затуманеної словесною патріотичною сухозлотицею, як це вміють патентовані українці, а жертовно-сподвижницька праця кожного на своєму місці. Бо, без дружньої наступальної в усіх сферах життя праці, жодної перемоги та впевненості не дочекаємося, – каже чистосердечно І. Мазепа, забувши практичну філософію часу, що “Же през шаблі маєш права!”¹

Прагматик і вищої проби патріот-інтелігент І. Мазепа всупереч колоніальним намірам Польщі, Московії та їхнім українським прислужникам в основу виправлення державотворчих втрат і викривлень поставив відновлення загальнонаціональної одности, поборення колоніально насадженої розбратаности. Тому гетьман досить швидко знайшов політичну, економічну, світоглядну підтримку патріотичної частини еліти та широких народних верств в усій Україні. Його “гра” у вірнопідданого розумного малоросійського гетьмана з Петром І – це вищий рівень політично-дипломатичної стратегії в поруйнованому й розірваному між двома монархіями українському суспільстві.

І. Мазепа як високоосвічена особистість у своїй власній діяльності використав досвід попередників-монархів. Тому, в ній переплелися мілітаризація із новим імпульсом освітньо-культурної, громадсько-промислової діяльності, що швидкими темпами вирвали Україну з колапсу Руїни, сприяли її економічному та культурному відродженню, вплив якого відчувався протягом усього XVIII ст.

Отже, І. Мазепа сприяв утвердженню в свідомості українця типового образу його володаря з обов’язковим набором чеснот: особи, що є законотворчою, просвітником, господарником, полководцем, авторитетною, культурно й морально розвинутою, самодисциплінованою особистістю й патріотом. Маючи безперечний вплив на людей, сприяючи процвітанню науки, освіти, культури, І. Мазепа став символом своєї доби; про нього нагадують збудовані та відремонтовані церкви, Києво-Могилянська академія, вплив його доби відчувається в українській бароково-класицистичній літературі, архітектурі, музиці, малярстві, скульптурі, в українському світогляді. Водночас, він мав і супротивників серед представників козацької старшини, яким не подобалася політика гетьмана та його особисті якості, вони не гребували й відвертими доносами; їхнє бачення І. Мазепи також має свою літературу.

Якщо розтягнути у хронологічний ряд трансформацію героїко-патріотичного поняття “мазепинець”, “мазепинці”, то він ввібрав у себе поняття козак-хмельничаків, виговців, дорошенківців; вилився в поняття козак-гайдамаки, колії, опришки, петлюрівці, усуси, упівці-бандерівці, упівці-мельниківці. Отже, в здоровому українському патріотичному тілі – здоровий дух гетьмана І. Мазепи.

Мазепина доба породила талант і авторитет Семена Палія, фастівського полковника, однодумця гетьмана і його тактичного супротивника. Дихотомія Мазепа–

¹ Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа. – Київ: Свенас, 1991. – С. 12.

Палій – це наша глибока психологічно-буттєва рана, коли не можуть злитися в одне ціле дві протилежні риси українського національного характеру – розважливність і гарчкочність. Власне, вони й лежать в основі конфлікту поміж цими взаємодоповнювальними й потрібними один одному та всій Україні великими постатями. Холодний раціональний розрахунок І. Мазепи, не надто зрозумілий для запального козацько-українського характеру, вивів на історичну арену чин і трагедії поета й громадського діяча Данила Братковського на Волині, січового писаря й гетьмана збунтованих проти І. Мазепи козаків Петра Іваненка (Петрика), які вважали, що ясновельможний запродався Петрові І і продасть усю Україну в колоніальне московське рабство, тому й поспішали боронити її від краху.

Фольклорна література про І. Мазепу та С. Палія досить значна. У піснях, легендах, переказах, переважно, створені їхні образи в історично зумовленому підході та розумінні. Гетьман зображений стриманим, а Палій запальним, в окремих творах ще наділений рисами козака-характерника. Реалістичний підхід до образів дещо знівельований нав'язуваною колоніальною міфологією Петра І про Мазепу-“змінника” (зрадника), “поляка”, “віровідступника”, яка кострубато тичеться до його постаті. Тактичне протистояння між гетьманом і полковником набуває викривального підходу, тому в піснях образ гетьмана трактується заздрісником до величчю духу й багатства Палія (“Ой пише, пише та гетьман Мазепа”). Щоб позбутися Палія, в піснях і легендах гетьман діє як звичайний вуличний герой (антиісторично): він арештовує полковника й віддає його цареві на заслання. Цей сюжет опрацьований у піснях “Ой думаєш ти, Мазепо, царю ізмінити”, “Ой з-під ріки та із-під лиману та вітер повіває”, “Дума про Мазепу”, “Ей, скоро Палієнко Семен з чаши меду напився”, “Ой не знав, не знав проклятий Мазепа, як Палія зазвати”. Увага в них акцентована на викритті С. Палієм перед царем намірів І. Мазепи зрадити його. Тобто, брехня, запрограмована васальною практикою українських політиків догоджати катові Петрові І, перекидається на С. Палія, чим здійснюється на нього історичний наклеп, а його справді величезним авторитетом і повагою серед широких народних верств українців прикривають явну вигадку. Так створюється ще один “малоросійський” міф про Палія-русофіла та антимазепинця.

Офіційно-московське трактування повстання козацтва під орудою гетьмана І. Мазепи проти імперських зазіхань на Україну царя як “зрада” відбите у піснях “Ой Мазепо, Мазепо, хочь ти і гетьмане”, “Ой думаєш ти, Мазепо, царю ізмінити”, в яких підкреслена лояльність і улесливність до царя вчорашніх мазепинців, його зрадників Д. Апостола та інших, що бажали заслужити вибачення у царя. Тому вони, вчорашні гетьманові однодумці, звичайно, відповідальність за всі провини перекладають на І. Мазепу і навіть різанину в Батурині виправдовують, зловтішаючись крахом планів, матеріального добра гетьмана. Лють та ницність зрадників особливо яскраво висловлені в кінцівці пісні “Ой Мазепо, Мазепо, хочь ти і гетьмане”:

*Ой вигорів весь Батурин, зосталася хата, –
Та все ж твоя, псе Мазепо, і душа проклята.
Був у тебе, псе Мазепо, один хлопець німець,
Пішло твоє, псе Мазепо, усе добро внівець.
Бог помстив за того Іскру і за Кочубія,
Покарав же тебе хутко, бісова злодія².*

² Історичні пісні. – Київ: Радянський письменник, 1970. – С. 94.

Ця “пісня” – історичний документ не лише морального звиродніння українського зрадника, зокрема, з оточення І. Мазепи, але й психології зрадника як такого – його безхарактерність, безпринципність, пристосуванство, дріб’язковість і гидотність. Такі люди із числа українців були тоді потрібні цареві; вони й знаходилися. Ця “пісня” є породженням не народної творчості, її створили у середовищі колаборантів як покаяння за боротьбу проти імперської влади.

У піснях про С. Палія народний герой зображений у стилі богатирському, носієм кращих козацьких ознак і характерництва. У пісні “Годі, коню, в стайні спати” його образ має типове народне розуміння сили витязя-богатиря:

*Хто в траві врівні з травою?
Хто в воді врівні з водою?
Хто у лісі врівні з лісом,
Перевертень в лісі бісом?
То Палій, то Палій³.*

Палій зображений викривачем задумів Мазепи, що прагне допомогти цареві Петрові І перемогти шведів у піснях “Під ругою, під Сабореєю”. У пісні “Ой якби я знав, а що мені буде” порушена проблема про свідому жертвну відданість полковника своєму народові:

*Ой якби я знав, а що мені буде,
Та сказав би криницю копати...
Ой як будуть з неї люди воду брати,
Семена Палія будуть споминати⁴.*

У пісенному трикутнику І. Мазепа – С. Палій – Петро І образ Палія зображений жертвою несправедливості, месником за неї Мазепі та шведам; образ Мазепи – як образ впевненого й владного полководця, безперечного авторитета й загрози цареві; образ царя – як людини розгубленої, невдатної, зневіреної в можливості перемогти Мазепу зі шведами. Лише надприродне характерництво Палія, яким він перемагає царевих супротивників, повертають Петрові І рівновагу. Велич образу полковника, порівняно з царицею, підкреслена у відмові Палія брати платню за допомогу Петрові І побити ворога та у проханні перестати руйнувати Україну:

*Тільки не дозволяйте із України
Довіку некрутів брати, –
Ані некрутів,
Ані подушного,
Ані якої плати,
То можу я плута Мазепу
Зараз звоювати⁵, –*

розповідається в пісні “Ой під ругою, під Сабореєю”.

Фольклорному образу Палія питомі риси народного героя-оборонця від зла, несправедливості, панської ненажерливості, людинолюба й лицаря. Тема героїзму та характерництва Палія опрацьована і в думі “Семен Палій і Мазепа”⁶. А в пісні

³ Історичні пісні. – С. 97.

⁴ Народні думи, пісні, балади. – Київ: Молодь, 1970. – С. 171.

⁵ Українські народні думи та історичні пісні. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. – С. 155.

⁶ Там само. – С. 156–158.

“Гей, гук, мати, гук”, створеній у козацькому ліро-епічному стилі, акцент перенесений на образ Палія-визволителя України від польських загарбників:

*П'ють, козаки, п'ють
Та вражих ляхів б'ють,
Б'ють ляхів, не жаліють, –
Отак, батьку Палію!*⁷

Цей образ найвідповідніший до козацького полковника, керівника національно-визвольної війни на Правобережжі початку XVIII ст. Про безперечну вагу С. Палія як лідера визвольного руху на Правобережжі, де діяли козацькі полки його, Абазина, Іскри, мовиться в пісні “Ой закурила, затопила сирими дровами” (Про Абазина), в якій відтворена кульмінаційна битва:

*Ой вдарено в Білій Церкві
З ручної гармати,
Щоби їхав Палієнко
Козак рятувати,
Гей, прийшлося козаченькам
Марне погибати*⁸.

Поруч із Мазепою, Палієм, Абазином, героєм пісенного фольклору зображений кошовий Запорізької Січі, щирий соратник І. Мазепи під Полтавою й далі, борець проти московського наступу на Україну, Кость Гордієнко. У пісні “Зажурилась Україна, що ніде прожити” він зображений оборонцем Батьківщини від татарських орд⁹, а в пісні “Запорожці-небожата, пшениця не жата” підкреслюється трагічний кінець Полтавської битви, коли, зражені деякими Мазепиними полковниками, козацьке й шведське війська не зуміли виграти бою проти армії Петра I¹⁰.

Отже, народний геній справедливо зупинив свою увагу на цих постатях Мазепиної доби як дійсно народних героях: самому гетьманові, С. Палієві, А. Абазинові та К. Гордієнкові, що уособлюють найдієвіші в той час напрями національного розвитку й боротьби за державність. Вони і відкидають кон'юктурне підтасовування творів під колонізаторську ідеологію.

Сюжети пісень про Палія та Мазепу розвиваються й у легендах про них. Палій – знахар, перемагає “фортелем” шведське “військо” у легенді “Семен Палій”, а в легенді “Про Палія та Мазепу” за допомогою своєї диво-гармати Стехи. У цьому творі підкреслений страх Мазепи перед Палієм¹¹.

В іншій легенді “Палій і Мазепа”, що поділяється на чотири сюжетні розповіді, підкреслюється не лише характерництво полковника, але і його самозреченість заради перемоги над військами Мазепи та Карла XII, що допомогло врятуватися нещасному цареві, образ якого створений у гротескному стилі. Для іконописної характеристики образу Палія, якого замуровують у стовп з наказу царя, запозичені стилістичні прийоми з народної агіографії. У цих легендах образ Палія наділений ознаками козацько-християнської жертовності та чудодійства, Мазепи – гідного

⁷ Народні думи, пісні, балади... – С. 172.

⁸ Історичні пісні... – С. 92.

⁹ Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських. – Київ, 1978. – С. 209.

¹⁰ Українські народні пісні в записах З. Доленги-Ходаковського. – Київ, 1974. – С. 686.

¹¹ Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича. – Київ, 1983. – С. 464.

полководця, а Петра I – безпорадного без Палія володаря¹². У легенді “Цар Петро і Палій” описаний новий метод характерництва Палія: набивати й стріляти з гармат навхрест, чим і він переміг супротивників¹³.

Щира любов нашого народу до С. Палія – заслужена. У легендах автори намагаються простежити основні його якості. У творі “Подвиги Семена Палія” розповідається про його безкомпромісну боротьбу з польськими загарбниками, коли він поборює жовнірів Потоцького, Браницького, богатирів. Підкреслюється його ненависть до завойовників, панів, кріпаччини й, навпаки, любов до простих людей¹⁴, про те, що Мазепа взяв його “обманом”¹⁵. Поетично-фантастичною є легенда “Семен Палій”, в якій описане його походження та походження його прізвища Палій від слова “палій”, знищувача отаманського куреня та нечисті – полоза, якого хотів убити архангел Гавриїл¹⁶.

Колоніальна репресивна машина не лише знищувала мазепинців, їхні родини, маєтки, але й потужно працювала на їхню дискредитацію. Через репресії Петра I проти українців, через знищення міст Батурина і Лебедина, десятків сіл, через терор над простим народом, козацтвом йому вдалося залякати суспільство, обезголовлене від провідної еліти. Щоб посилити антимазепинські настрої, створювалися не лише численні вірші, легенди наклепницько-брехливого спрямування, але й розповсюджувався образ гетьмана-зрадника, уподібненого до Каїна, біса, Сатани, анафемованого. Про цей психологічний наступ свідчать і легенди “Шведи підіймали дітей на списи” та “Шведи в Кортелісах”¹⁷, в яких зображені образи варварів, що насолоджувалися жорстокостями у ставленні до українців, і від яких їх визволив цар Петро I. Отже, Мазепа – нелюд і нелюдів “спровадив” в Україну, від яких визволив “Божий помазаник”, перечетвертувавши мирне населення України – це алогічність сколонізованої свідомості, спрямована на забезпечення кар’єри зрадникам.

Таким чином, збережені фольклорні твори про Мазепину добу мають виразне тенденційно-проімперське спрямування на ідейному рівні, хоча зміст їхній суперечить цій тенденційності. Вони виразно підкреслюють трагедію І. Мазепи та С. Палія, які не зуміли дійти до порозуміння між собою й об’єднати зусилля, щоб недопустити (вкотре вже!) нової історичної помилки.

Та доба представлена різножанровою й різнотематичною літературою. У книжній поезії запанував культ образів Мазепи та його оточення, через які вдячні сучасники пошановують заслуги гетьмана, полковників за перемоги в Азовсько-Чорноморських походах 1690-х рр., за меценатство, щедрість і мудрість. Жанр панегірика, героями якого стали І. Мазепа, І. Орновський, отримав новий поштовх до розвитку у творчому доробку київсько-чернігівських атенців – поетів високих таланту та відповідальності. Започаткував історію художнього образотворення Мазепи чернігівець Іван Орновський у книжці “Муза Роксолянська” (1688), у “Стезі дорогого каміння” (1693). Гетьмана щиро любило православне духовництво за його вагомий внесок у розбудову храмів, освіти, підтримку монастирів. Стефан Яворський

¹² Легенди та перекази. – Київ: Наукова думка, 1985. – С. 220–225.

¹³ Там само. – С. 225–227.

¹⁴ Там само. – С. 218–220.

¹⁵ Там само. – С. 220.

¹⁶ Там само. – С. 216–218.

¹⁷ Легенди та перекази... – С. 228.

у книжці “Луна голосу” (1698) прославляє воїнські здібності та досягнення гетьмана, підкреслюючи антимусульманську зорієнтованість героя:

*Сам Іван-бо під сонцем правічним панує,
Що його зоря славна, вождя, знаменує,
Додає до звитяжства великої сили,
І турецькій насипле він гідри могили¹⁸.*

За твердженням В. Шевчука, існував анонімний панегірик гетьманові, присвячений здобуттю ним Кизикермена в 1695 р.¹⁹. Цій події присвячено панегірик Пилипа Орлика “Алцід руський” (1695). Гетьман-переможець, герой, що досягнув найвищих шаблів слави у військовому ремеслі, уподібнившись до найвідоміших у світовій історії героїв, постає на сторінках високохудожніх панегіриків, серед яких і твір Петра Армашенка “Театр незмінної слави” (1699), де Мазепа – син Беллони, що має

*Далеко більше цінності у бою,
Як у спокою²⁰.*

Мазепа втілює “Марсову славу” в життя з честю, гідною вічної похвали та пам’яті. Він – Геракл, Алцід.

Чимало поетів прославляли справи гетьмана, його чесноти у віршах. Дмитро Туптало у творі “Про гербовний місяць, зорю та про руно орошене” розповідає узагальнено про герб гетьмана як символ його чеснот і здобутків:

*Гедону іноді образ цей наслідний –
Місяць, Зорі і Руно, – він бува подібний.
Це орошене Руно напророкувало,
Що Зоря і Місяць тут його орошало.
Що ж бо Місяць і Руно значить і Денниця?
Перемоги образ це – Марія-Дівця.
А як Місяць, Зоря тут Руно оросять,
То Мазепі на врага знак побід приносять²¹.*

Вірші про герб І. Мазепи писали Петро Армашенко, Антоній Стаховський. Йому присвятив драму “Володимир” Теофан Прокопович; згадує про нього в драмі “Йосиф-патріарх” (1708) Лаврентій Горка.

Родичеві та сподвижникові гетьмана Іванові Обидовському присвячено панегірики: “Слеза дорогого каміння” (1693) Івана Орновського та “Гіппомен Сарматський” (1698) Пилипа Орлика.

Цілоком протилежними за змістом є вірші-прокляття, пашквілі, написані як з примусу, так і добровільно. Найвідданіший гетьманові поет і церковний діяч, панегірист С. Яворський був змушений царем винести йому анатему (прокляття), виголосити в московському Успенському соборі “Слово перед прокляттям Мазепи”²², написати пашквіль “Ізми м’я, Боже”. Якщо Т. Прокопович у “Епінікіоні” спокійніше

¹⁸ Марсове поле. – Київ, 1989. – Кн. 2: Героїчна поезія на Україні. Друга половина XVII – початок XIX століття. – С. 136.

¹⁹ Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII ст. – Київ, 2005. – Кн. 2. – С. 421.

²⁰ Марсове поле... – Кн. 2. – С. 137.

²¹ Шевчук В. Муза Роксоланська... – Кн. 2. – С. 422.

²² Труды Киевской духовной академии. – 1865. – № 12. – С. 498–512.

поставився до образу гетьмана, то анонімний автор вірша “Мазепі, зміннику задніпровському і українському” (1708) зображує його зрадником-безбатченком. Наклепницько-лайливими і малозмістовними є анонімні вірші “Бідно, ах бідно, что нині учинися”, “Орле парящий”, “Орле російський”, дослідники яких М. Драгоманов, С. Щеглова, В. Шевчук відзначають дискредитаційний підхід до актуальної (запрограмованої) теми їхніх авторів, які, окрім проклинати та обливати брудом, нічого не могли завіршувати. Цебто, твори не мають жодної історично-художньої вартості. Суголосний з ними й вірш з ікони в с. Жуках, маєтності Кочубеїв²³, в якому гетьман звинувачується в зраді. Така ж тема розвинена у другому вірші з ікони (1710) про Мазепу та гадяцького полковника Черниша, як і в панегірикові, присвяченому Кочубеям, в якому зрада Василя підноситься як патріотичний акт²⁴.

Та найбільшу деморалізацію, психологічний антиукраїнський словесний садизм демонструє Петро Заєць, автор “Псалми невожданної, Трубою названої” (1709). Він, як безпринципна істота, не може зрозуміти, чого могутньому багачеві бракувало в житті й чому він повстав проти царя. І переконаний цей віршопис, що таких, як Мазепа, в Україні ще достатньо, тому він просить царя вказати на конкретну особу, то він так її зганьбить у своїх творах, що “Труба” – це лише скромний початок того, що буде написано. “Труба” – історично важлива пам’ятка для вивчення психології здеморалізованого міщуха, готового себе й усіх довкола продавати загарбникам за невелику нагороду, за “шмат гнилої ковбаси”, як згодом скаже Т. Шевченко. Вона – свідок причин наших бід і катастроф.

Як пише В. Шевчук, “Деморалізація в українському суспільстві після поразки повстання Івана Мазепи була значна, його прихильники мусили мовчати, хоч його противники й лакузи могли вправлятися в колаборантизмі, бо це заохочувалося офіційно”²⁵.

Сам І. Мазепа у власній віршованій творчості, обмірковуючи питання, як допомогти країні позбутися сирітства при живих своїх-чужих дітях, зосереджених на братоїдстві, а не братолюбстві, підкреслює вразливість нашу перед різними загарбниками (“Ой, біда чайці-небозі”). А в листах до Мотрони Кочубеївни створює образ козака-лицаря, шляхетного в своїх почуттях і вчинках, здатного впливати на оточення, вести його за собою.

Поети Мазепинської доби переважно вправлялися в різнобічній естетизації мілітарної теми. І. Орновський у панегірикові “Багатий сад” (1705) прославляв харківського полковника Григорія Захаржевського; Петро Терлецький у книжці “Слава героїчних справ” (1695) оспівував військову доблесть московського полководця Б. П. Шереметьєва; Дмитро Туптало у віршах з “Комедії на день Різдва Христового” викривав підміну справжніх християнських чеснот псевдочеснотами. Данило Братковський у збірці “Світ, по частинах розглянутий” (1696) відтворив повний морально-становий занепад польської шляхти в Правобережній Україні, яка перетворила її в край, де для нормальної людини немає місця. Зображений ним

²³ Шевчук В. Муза Роксоланська... – Кн. 2. – С. 426.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. – С. 427.

польсько-шляхетський світ-“фортель” в Україні – це вбивча сатира на беззаконня і свавілля завойовників, знищити який і покликані І. Мазепа та С. Палій.

Т. Прокопович у віршах “Епінікіон”, “За Могилою Рябою” прославляє перемоги Петра I над українсько-шведським (перший) та турецьким (другий) військами. Прославляючи Петра I, докоряє Мазепі, козацтву, звичайно, за їхню “зміну”. Літературним блюзнірством є й панегірик “Вінець перемоги” (1709), присвячений катові України О. Меншикову, який вирізав столицю Батурин. Тодішні наші “платні солов’ї” за мзду кого хочеш богорівними зображали, а Меншиков-лев у цьому творі з козаками

*Шведа, що левом північним назвали
Сильно прогнали*²⁶

з України разом з її державністю за допомогою військ С. Палія та І. Скоропадського.

Потребу для України нового Богдана, справу якого продовжував І. Мазепа, засвідчує поява низки віршів, в яких прославляється його потужна визвольна війна та він як полководець і державотворець. Це, зокрема, вірші козацького діяча та літописця Григорія Граб’янки: “Вірші на малоросійський герб”, “Які прийшли, щоби Хмельницького впіймати”, “Похвала віршами Хмельницькому від народу малоросійського”, нагадуючи актуальне сучасникам:

*Через нього на ноги Україна встала,
Бо під ігом ляхівським мало не пропала*²⁷.

З цим віршем суголосна анонімна “Епітафія Богдану Хмельницькому” (1714), в якій відчувається повне розуміння безсмертя гетьманових справ, їхня актуальність і у XVIII ст.:

*Нашого віку прекрасне знамення – оцей наш Хмельницький,
Звати Богданом його, Богом бо даний він нам.
Марса пагіння, прославлений всюди нащадок Беллони,
Фенікса героїв усіх, слава безмежна Русі,
Грізна для польської шляхти гроза, переможець у битвах,
Їх за дім рідний повів, за Батьківщину свою*²⁸.

Конкретніше постать гетьмана Мазепи та його час у національному літописанні відображено непогано. Роман Ракушка-Романовський у своєму літописі описує участь гетьмана в козацьких, московсько-козацьких походах проти татар, шведів, підкреслюючи в ньому талант полководця. Привабливий образ Мазепи створив літописець-дипломат Іван Биховець (1704), в якому також окреслена його політично-дипломатична мудрість.

У добу І. Мазепи розпочалося детальне вивчення та дослідження козацької історії з особливою увагою до національно-визвольної війни 1648–1657 рр., ролі в ній Б. Хмельницького. Так само детально простежується перебіг Руїни. Естафету Р. Ракушки-Романовського підхопив Григорій Граб’янка, який узаконив канонічну хронологію та персоніфіковані образи у відтворенні козацької історії “від Богдана до Івана”. Ці два літописи стали джерелом усього національного літописання

²⁶ Марсове поле... – Кн. 2. – С. 197.

²⁷ Там само. – С. 203.

²⁸ Там само. – С. 205.

XVIII ст.: в кожному новому літописі лише доповнювалися оповіді про подальші події після 1709 р.

Г. Граб'янка своїм літописом утвердив переконання в тому, що увесь подальший розвиток національної історії запліднений духом, героїкою та ідеями й ідеалами періоду Хмельниччини. Дотримуючись героїко-патріотичного спрямування козацької історії, Г. Граб'янка створив привабливий образ Мазепи як вірного Богданового сподвижника-державотворця.

Такий підхід до образу Мазепи характерний для всіх літописців XVIII ст., які, вдаючись до офіційно обов'язкового терміна "зрадник" щодо гетьмана та його сподвижників, у зображенні дій, вчинків, у розповідях про нього як володаря України стверджували супротивне тому офіційному термінові, утвердивши стилістичний прийом "езопової мови" в нашій літературі в колоніальну добу.

Власне, у творах доби І. Мазепи започатковане критичне ставлення до особи й образу царя Петра І та його намірів знищити державність України, козацтво, увиразнене цареве ставлення до козацтва як до бездумної маси, потрібної для обслуговування його імперіалістично-завойовницьких війн зі Швецією, Кримом, на Кавказі та Поволжі.

Г. Граб'янка уважний до визвольного руху українців на Правобережжі, який очолювали С. Палій, А. Абазин, І. Іскра, С. Самусь; до повстання проти Мазепи Петрика. І. Биховець у своєму діарії розповідає про провокаційні дії проти січовиків і донських козаків московських сектантів-пилипонів з Кубані, які свої грабівницько-розбійницькі напади на людей-християн і татарів перекидали на козацтво, ускладнюючи українсько-татарські стосунки, змушуючи І. Мазепу розв'язувати ці проблеми дипломатично й мілітарно. Тема пилипонів-провокаторів ще раз повторилася у волинських подіях 1789 р., коли їх польська шляхта вважала підбурювачами греко-католицького духівництва до нової Коліївщини.

Літописання з усіма можливими йому ідейно-тематичними підходами до об'єкта творчості відобразило добу І. Мазепи та образ самого гетьмана як час подальшої розбудови держави за заповітами Б. Хмельницького. Воно зберегло й донесло до нащадків не лише його, Мазепин, образ, але й справи, передало дух і напрями його державотворчих діянь у дзеркалі патріотично-просвітницьких підходів і засад, загострило увагу на цілеспрямованих руйнівних діях Московії та Польщі проти України, об'єднаних спільною метою знищити її та повністю підкорити собі, розділену поміж ними Дніпром за "Вічним миром" 1686 р. Літописання, як і інші жанри усної та писемної літератури, підкреслює потужну антиукраїнську роботу імперської влади через корекцію національної свідомості та всебічну підтримку проімперської ідеології серед еліти народу, а також терор серед нижчих суспільних верств.